

MULTILINGUALISME PARA WIRA ANEM ING DHUSUN TURUS, TANJUNG HARJO, NANGGULAN, KULON PROGO, YOGYAKARTA

MULTILINGUALISM OF YOUNG PEOPLE IN TURUS, TANJUNG HARJO, NANGGULAN, KULON PROGO, YOGYAKARTA

Dening: Nanang Febrianto, Prodi Pendidikan Bahasa Jawa, Fakultas Bahasa dan Seni, Universitas Negeri Yogyakarta, febrinanang66@yahoo.com.

Sarining Panaliten

Panaliten menika gadhah ancas kangge ngandharaken wujud tuturan *multilingualisme* saha jinising tuturan *multilingualisme* para wira anem ing dhusun Turus, Tanjung Harjo, Nanggulan, Kulon Progo, Yogyakarta. Panaliten menika kalebet panaliten *deskriptif-kualitatif*. *Data*-nipun awujud tuturan-tuturan saking para wira anem ing dhusun Turus. *Sumber data*-nipun para wira anem ing dhusun Turus. *Data* dipunkempalaken kanthi *observasi partisipasi* saha wawan rembag. Pirantinipun migunakaken buku kangge nyerat saha piranti kangge ngrekam. Caranipun ngesahaken *data* menika ngginakaken *uji validitas* pananda adhedhasar *teori multilingualisme* dene *uji reliabilitas* ingkang dipunginakaken inggih menika *triangulasi teori*. Asiling panaliten menika ngandharaken basa ingkang dipunginakaken, wujuding saha jinising tuturan *multilingualisme*. Basa ingkang dipunpanggihaken inggih menika basa Jawi, basa Indonesia, basa Inggris, basa Jerman saha basa Arab. Wujuding *multilingualisme* ingkang dipunpanggihaken inggih menika *campur kode*, *alih kode* saha *interferensi*. Jinising *multilingualisme* ingkang dipunpanggihaken inggih menika: (1) *multilingualisme dini*, (2) *multilingualisme late*, (3) *multilingualisme alamiah*, (4) *multilingualisme sekunder*, (5) *multilingualisme majemuk*, (6) *multilingualisme koordinatif*, (7) *multilingualisme balanced* (8) *multilingualisme dominan*, (9) *multilingualisme aktif*.

Pamijining tembung: *Multilingualisme. Para Wira Anem, Turus*

Abstract

This research was aimed to describe the multilingualism and types of multilingualism from young people of Turus village, Tanjung Harjo, Nanggulan, Kulon Progo, Yogyakarta. This research uses descriptive research. The data contained in this research is in the form of speeches from young people in Turus village. The source of data in this study were young people in Turus village. The way used to collect data in this study by participant observation and interview. The tools used in this research are notebook for record and recording tool. The way used to analyze the data in this study qualitatively. The way used to validate the data in this study using the validity test based on multilingualism theory while the reliability test used is triangulation theory. The result of this research to describe the language used, the form of multilingualism, and the types of multilingualism. Languages found from this research include the Java language, Indonesian, German and Arabic. The form of multilingualism found in this research is code mixing, code switching and interference. The types of multilingualism found in this study are: (1) child multilingualism, (2) late multilingualism, (3) natural multilingualism, (4) secondary multilingualism, (5) compound multilingualism, (6) coordinate multilingualism, (7) balanced multilingualism (8) dominant multilingualism (9) active multilingualism.

Keywords: *Multilingualism. Young People, Turus*

PURWAKA

Basa minangka salah satunggaling perangan ingkang gadhah piguna ingkang wigatos sanget wonten ing pagesanganipun tiyang kangge sambung raos saha gineman, ngandharaken pamanggih kalihan tiyang sanes, saha kangge sarana guyup kalihan tiyang sanes. Panganggening basa menika boten namung dipuntemtokaken dening babagan *linguistik*

kemawon, ananging ugi babagan *non linguistik*. Babagan *non linguistik* ingkang wonten gayutanipun kalihan panganggening basa antawisipun babagan *sosial* saha babagan *situasional* (Suwita, 1983: 23).

Wonten ing masarakat basa, kathahipun boten namung ngginakaken satunggal basa (*monolingualisme*) kemawon. Panganggenipun kalih basa menika ingkang dipunsebat

bilingualisme. Panganggenipun langkung saking kalih basa menika dipunsebat minangka *multilingualisme*.

Panaliten menika badhe nganalisis jinising *multilingualisme* miturut bab yuswa wiwitiipun *multilingualisme*, bab *konteks* kadadosanipun, bab ingkang gayut kalihan pratandha saha makna, urutan saha *akibat* wontenipun *multilingual*, *skill* panutur *multilingual* ing panganggenipun kalih basa, saha bab panganggenipun saha *fungsi multilingualisme*.

Adhedhasar andharan dhasaring panaliten saha watesaning prakawis, wosing panaliten menika badhe ngrembag,

1. Kadospundi wujudipun tuturan *multilingual* para wira anem ing dhusun Turus, Tanjungharjo, Nanggulan, Kulon Progo, Yogyakarta?
2. Kadospundi jinising tuturan *multilingualisme* ingkang dipunginakaken dening para wira anem ing dhusun Turus, Tanjungharjo, Nanggulan, Kulon Progo, Yogyakarta?

GEGERAN TEORI

Sosiolinguistik kadadosan saking tembung *sosiologi* kalihan *linguistik*. *Sosiologi* inggih menika *kajian objektif* saha *ilmiah* tiyang gesang ing masarakat, babagan pranatan-pranatan, saha *proses sosial* ing masarakat. *Linguistik* inggih menika ngelmi ingkang ngrembag basa ingkang wonten gayutanipun kalihan panganggening basa ing masarakat (Chaer & Agustina, 2004: 2).

Peralihan basa menika kadadosan amargi prekawis panganggenanipun basa saking panutur utawi kelompok panutur ingkang saged dados

amargi *perpindahan penduduk*, masarakat tutur satunggal ing masarakat panutur sanesipun. Miturut Pamungkasih, (2010: 9) *kontak* basa inggih menika kadadosan interaksi utawi daya pangaribawa saking satunggaling basa dhateng basa sanesipun.

Poedjosoedarmo (1976: 37) ngandharaken bilih *alih kode* menika satunggaling prastawa gantosipun *kode* saking *tingkat tutur* tartamtu tumrap *tingkat tutur* sanes. David (2003) ngandharaken bilih *campur kode* menika pangangenipun kalih basa kanthi gontas-gantos ananging namung winates wonten panganggening *token* saking basa ingkang dipuntuju. Miturut Weinreich ing Hoffman Charlotte (1991: 95) ngandharaken bilih *interferensi* inggih menika ewah-ewahanipun *sistem* basa ingkang gayut kalihan basa sanes saha *unsur-unsur* basa sanesipun ingkang dipuntuturaken kalihan panutur *bilingual*.

Nababan (1984: 27-28), ngandharaken bilih *multilingualisme* inggih menika pakulinan ngginakaken kalih basa utawi langkung ing pasrawungan saha gineman kalihan priyantun sanes.

Miturut Padmadewi (2014: 53-55) ngandharaken bilih jinising *multilingualisme* menika wonten enem jinis, ing antawisipun:

- 1) Jinising *multilingualisme* miturut yuswa wiwitanipun panutur *multilingual* wiwit ngginakaken kalih basa utawi langkung.
- 2) Jinising *multilingualisme* miturut *konteks* utawi cara kadadosanipun.
- 3) Jinising *multilingualisme* miturut gayutanipun pratandha saha makna.

- 4) Jinising *multilingualisme* miturut urutan saha *akibat* panganggenipun basa panutur *multilingual*.
- 5) Jinising *multilingualisme* miturut *skill/kompetensi* panutur *multilingual*.
- 6) Jinising *multilingualisme* miturut panganggenipun saha *fungsi*

CARA PANALITEN

Panaliten menika ngginakaken jinising panaliten *kualitatif* kanthi sipat *deskriptif*. Moleong (2009: 11) ngandharaken titikanipun panaliten *kualitatif* menika *deskriptif* amargi *data* ingkang dipunkempalaken awujud tetembungan, gambar, saha *data* ingkang wujudipun sanes angka. Endraswara (2006: 16) ngandharaken bilih panaliten *kualitatif* menika nengenaken kawetahan *fenomena* budaya, sanes ningali kanthi cara *parsial*.

Subjek wonten panaliten menika inggih menika basa-basa *ibu* saha basa sasanipun ingkang dipunginakaken dening para wira anem ing dhusun Turus, Tanjung Harjo, Nanggulan, Kulon Progo, Yogyakarta. Basa-basa menika awujud *multilingualisme* saha tuturan saking panutur. Dene *objek* panaliten menika dipunpendhet saking para wira anem ing dhusun Turus, Tanjung Harjo, Nanggulan, Kulon Progo, Yogyakarta.

Panaliten menika badhe kalampahan ing wulan Maret dumugi April 2018. Wondene papan panalitenipun ing dhusun Turus, Tanjung Harjo, Nanggulan, Kulon Progo, Yogyakarta. Wonten ing panaliten menika, cara ingkang dipunginakaken kangge ngempalaken *data* inggih menika mawi *observasi partisipasi*,

wawan rembag, saha *dokumentasi*. Wonten ing panaliten menika pirantining panaliten awujud cathetan *lapangan* utawi kertu *data*. Cathetan *lapangan* menika dipunpendhet saking asiling *observasi* saha wawan rembag kalihan *narasumber*. Wonten ugi pirantos arupi *alat* ingkang dipunginakaken wonten panaliten menika, ing antawisipun *alat rekaman, handphone, kamera* saha buku cathethan.

Cara nganalisis *data* wonten ing panaliten menika migunakaken cara *kualitatif*. Cara ngesahaken *data* wonten panaliten menika ngginakaken uji *validitas* adhedhasar *teori multilingualisme* saha ngginakaken uji *reliabilitas* adhedhasar *triangulasi teori*.

ASILING PANALITEN SAHA PIREMBAGAN

1. Asiling Panaliten

Wonten salebeting panaliten menika sampun kapanggihaken *multilingualisme* utawi panganggenipun kalih basa utawi langkung saking satunggal panutur. Adhedhasar wujudipun tuturan *multilingualisme* menika saged dipunperang dados tiga inggih menika *campur kode, alih kode* saha *interferensi*. Miturut jinisipun adhedhasar bab-bab ingkang ndayani wontenipun *multilingualisme* menika saged dipunperang dados enem jinis, ananging ingkang saged dipunanalisis namung gangsal jinis kemawon. Bab-bab menika inggih menika miturut bab yuswa wiwitipun *multilingualisme*, bab *konteks* kadadosanipun, bab ingkang gayut kalihan pratandha saha makna, *skill* panutur *multilingual* ing panganggenipun kalih basa, saha bab panganggenipun saha *fungsi*

multilingualisme. Saben *data* saking tuturan menika gadhah *variasi* basa saha jinis *multilingualisme* ingkang beda-beda.

2. Pirembagan

1) Wujuding Tuturan *Multilingualisme*

a. *Campur Kode*

Campur kode utawi *code-mixing* inggih menika *campuran* basa satunggal kalihan basa sanesipun ing satunggal tuturan, *unsur-unsur* basa ingkang saged dipunlebetaken menika awujud tembung, *frasa*, saha *klausa*. Wontenipun prastawa *campur kode* menika katitik saking tuladha ing ngandhap menika:

(*Data 001*)

N : “Nek basa Inggris kerep nganggo apa ora?”

D : “Basa Inggris nganggone mung pas pelajaran basa Inggris wae, *soale itu wajib pakai bahasa Inggris nek omong-omongan.*”

Saking *data* tuturan 001 ing nginggil menika kapanggihaken prastawa *campur kode* amargi wonten satunggal ukara basa Jawi ing lebetipun wonten *unsur* tetembungan saking basa Indonesia, katitik saking ukara “Basa Inggris nganggone mung pas pelajaran basa Inggris wae, *soale itu wajib pakai bahasa Inggris nek omong-omongan.*” Tembung saking basa Indonesia menika ingkang dipunserat miring.

b. *Alih Kode*

Alih kode menika satunggaling prastawa gantosipun *kode* saking *tingkat tutur* tartamtu tumrap *tingkat tutur* sanes. Wontenipun prastawa *alih kode* menika katitik saking tuladha ing ngandhap menika:

(*Data 017*)

D : “Kowe seka ngendi ju, kok sajak krenggosan ki?”

B : “Kon ora krenggosan piye, bar mlayu 10 kilo padhakke. *Kamu punya air tidak? I want to drink!*”

Saking *data* tuturan 017 ing nginggil menika kapanggihaken prastawa *alih kode* amargi wontenipun prastawa gantosipun basa satunggal tumrap basa sanesipun ingkang dipunginakaken dening panutur. Basa ingkang dipunginakaken dening panutur inggih menika basa Jawi, basa Indonesia, saha basa Inggris. Prastawa *alih kode* menika katitik saking ukara “Kon ora krenggosan piye, bar mlayu 10 kilo padhakke. *Kamu punya air tidak? I want to drink!*” Ukara saking basa Indonesia menika ingkang dipunserat miring, dene ukara saking basa Inggris menika ingkang dipunserat kandel.

c. *Interferensi*

Interferensi inggih menika prekawis ingkang ngrisak *sistem* basa utawi *pengacau* sistem basa. Wontenipun prastawa *interferensi* menika katitik saking tuladha ing ngandhap menika:

(*Data 020*)

A : “Le ngrokok sing bener wae ju.

Mawanya ini mebur kemana-mana.”

B : “Haha. Yo sepurane lur.”

Saking *data* tuturan 020 ing nginggil menika kapanggihaken prastawa *interferensi* amargi wontenipun *sistem* basa ingkang risak. Prastawa *interferensi* menika katitik saking ukara “Le ngrokok sing bener wae ju. **Mawanya** ini mebur kemana-mana.” Saking ukara menika

wonten *sistem* basa ingkang risak inggih menika wontenipun tembung “mawanya”, amargi tembung “mawa” menika saking basa Jawi saha panambang “-nya” menika kalebet panambang ing basa Indonesia.

2) Jinising Multilingualisme

a. Adhedhasar Yuswa Wiwitanipun

a) Multilingualisme Child (Dini)

Panganggenipun kalih basa utawi langkung menika sampun kadadosan kawit panutur menika taksih alit, katitik saking tuladha pawicatenan menika:

(Data 005)

N: “Menawi wonten papan padamelan mas?”

P: “Kadhang ya nganggo basa Jawa, kadhang ya Indonesia. *Campur-campur* gari ndelok sing *ngajak bicara*.”

Saking *data* 005 ing nginggil menika saged kapanggihaken bilih panutur P saged migunakaken basa Jawi saha basa Indonesia kangge pawicantenan padintenanipun. Basa Jawi saha basa Indonesia menika sampun dipunkuwaosi panutur kawit alit, amargi panutur menika *asli* priyantun saking Turus saha priyantun Nagari Indonesia.

b) Multilingualisme Late

Panganggenipun kalih basa utawi langkung menika sampun kadadosan minangka panutur sampun dewasa, katitik saking tuladha pawicatenan menika:

(Data 003)

N: “*Pekerjaan* saniki napa?”

F: “*Pekerjaan* mahasiswa *tapi* tak sambu karo **part time**.”

Saking *data* 003 ing nginggil menika saged kapanggihaken bilih tuturan saking panutur F menika kalebet ing *multilingualisme Late*, amargi *informan* migunakaken basa-basa menika nalika sampun dewasa. Basa Jawi saha basa Indonesia sampun dipunginakaken kawit alit dening panutur, ananging basa Inggris nembe dipunginakaken nalika panutur mlebet ing pawiyatan.

b. Adhedhasar Konteks

a) Multilingualisme Alamiah

Panganggenipun kalih basa utawi langkung menika kadadosan sampun *natural* utawi *alami* saking panutur menika piyambak, katitik saking tuladha pawicatenan menika:

(Data 006)

N: “Nek karo tangga kiwa tengen?”

G: “Karo tangga kiwa tengen ya *baik-baik saja, guyub, rukun, damai*.”

Saking *data* 006 ing nginggil menika saged kapanggihaken bilih tuturan saking panutur G menika kalebet ing *multilingualisme alamiah*, katitik saking panganggening kalih basa utawi langkung menika sampun *alami* utawi *natural*. Basa Jawi saha basa Indonesia ingkang dipunginakaken *natural* saking panutur, boten mawi sinau rumiyin.

b) Multilingualisme Sekunder

Panganggenipun kalih basa utawi langkung menika kadadosan kanthi sinau rumiyin, katitik saking tuladha pawicatenan menika:

(Data 003)

N: “*Pekerjaan* saniki napa?”

F: “*Pekerjaan* mahasiswa *tapi* tak sambu karo **part time**.”

Saking *data* 003 ing nginggil menika saged kapanggihaken bilih tuturan saking panutur F menika kalebet ing *multilingualisme sekunder*, katitik saking panganggening kalih basa utawi langkung menika kedah mawi sinau rumiyin (basa Inggris).

c. Adhedhasar Pratandha

a) *Multilingualisme Majemuk*

Panganggenipun kalih basa utawi langkung menika ingkang asring dipunginakaken namung salah satunggalipun, katitik saking tuladha pawicantenan menika:

(Data 003)

F : “Nama Feri Wahyu Lestari, umur 21 tahun.”

N : “Pekerjaan saniki napa?”

F : “*Pekerjaan* mahasiswa *tapi* tak sambu karo **part time**.”

Saking *data* 003 ing nginggil menika saged kapanggihaken bilih tuturan saking panutur F menika kalebet ing *multilingualisme majemuk*, amargi panganggening basa Jawi, basa Indonesia, saha basa Inggris boten imbang utawi *sejajar*. Basa Jawi saha basa Indonesia ingkang asring dipunginakaken dening panutur kangge pawicantenan padintenanipun.

b) *Multilingualisme Sejajar*

Panganggenipun kalih basa utawi langkung menika dipunginakaken kanthi *imbang*, katitik saking tuladha pawicantenan menika:

(Data 006)

N : “Hiya *wawancara*, arep tak nggo gawe *skripsi*.”

G : “*Pertanyaane* apa mas? Dadi *grog* malahan.”

Saking *data* 006 ing nginggil menika saged kapanggihaken bilih tuturan saking panutur G menika kalebet ing *multilingualisme sejajar*, amargi panganggening basa Jawi saha basa Indonesia sampun *imbang* utawi *sejajar*. Basa Jawi saha basa Indonesia dipunginakaken kanthi *imbang* dening panutur kangge pawicantenan ing padintenanipun.

d. Adhedhasar Kaprigelan/Skill

a) *Balanced Multilingualisme*

Panganggenipun kalih basa utawi langkung menika dipunginakaken kanthi sae, katitik saking tuladha pawicantenan menika:

(Data 006)

N : “Nek karo tangga kiwa tengen?”

G : “Karo tangga kiwa tengen ya *baik-baik saja, guyub, rukun, damai*.”

Saking *data* 006 ing nginggil menika saged kapanggihaken bilih tuturan saking panutur G menika kalebet ing *balanced multilingualisme*, katitik saking panganggening kalih basa utawi langkung menika dipunginakaken kanthi *imbang*. Basa Jawi saha basa Indonesia dipunginakaken kanthi *imbang* dening panutur kangge pawicantenan padintenanipun.

b) *Dominant Multilingualisme*

Panganggenipun kalih basa utawi langkung menika ingkang asring dipunginakaken namung salah satunggal basa kemawon, katitik saking tuladha pawicantenan menika:

(Data 003)

N : “Pekerjaan saniki napa?”

F : “*Pekerjaan* mahasiswa *tapi* tak sambu karo **part time**.”

Saking *data* 003 ing nginggil menika saged kapanggihaken bilih tuturan saking panutur F menika kalebet ing *dominant multilingualisme*, amargi panganggening basa Jawi, basa Indonesia, saha basa Inggris boten *imbang*. Basa Jawi saha basa Indonesia ingkang *dominan* utawi asring dipunginakaken dening panutur kangge pawicantenan padintenanipun.

e. Adhedhasar *Fungsi*

a) *Multilingualisme Aktif*

Panganggenipun kalih basa utawi langkung menika dipuntingali saking *skill* kangge micara utawi mangretosi basa sanesipun ing bab maos utawi nyerat, katitik saking tuladha pawicatanan menika:

(Data 001)

N : “Nek basa Inggris kerep nganggo apa ora?”

D : “Basa Inggris nganggone mung pas pelajaran basa Inggris wae, *soale itu wajib pakai bahasa Inggris nek omong-omongan.*”

Saking *data* 001 ing nginggil menika saged kapanggihaken bilih tuturan saking panutur D menika kalebet ing *multilingualisme aktif*, amargi panutur menika saged migunakaken basa Jawi, basa Indonesia saha basa Inggris kanthi sae, saha pangucapanipun sampun sae.

PANUTUP

1. Dudutan

Basa ingkang dipunginakaken dening para wira anem ing dhusun Turus inggih menika wonten basa Jawi, basa Indonesia, basa Inggris, basa Arab, saha basa Jerman. *Mayoritas* para wira anem ngginakaken basa Jawi minangka basa ibu (B1), basa Indonesia minangka basa

asing (B2), basa Inggris (B3), basa Arab (B4), saha basa Jerman (B5). Wujuding tuturan *multilingualisme* ingkang dipunpanggihi wonten panaliten menika ing antawisipun *alih kode*, *campur kode*, saha *interferensi*. Wonten panaliten menika sampun kapanggihaken gangsal jinis *multilingualisme* adhedhasar bab-bab dumadosipun. Bab-bab kasebat kadosta, (1) bab yuswa wiwitipun *multilingualisme*; (2) bab *konteks* kadadosanipun; (3) bab ingkang gayut kalihan pratandha saha makna; (4) *skil* panutur *multilingual* ing panganggenanipun kalih basa; (5) saha bab panganggenanipun saha *fungsi multilingualisme*.

2. Implikasi

Wonten panaliten menika ngrembag babagan *multilingualisme* utawi panganggenanipun kalih basa utawi langkung dening para wira anem ing dhusun Turus. Asiling panaliten menika kapanggihaken basa ingkang dipunginakaken, wujuding saha jinis-jinising tuturan *multilingualisme*, saking para wira anem ing dhusun Turus. Panaliten menika dipunkajengaken saged kangge sinau babagan *multilingualisme* mliginipun bab wujud saha jinis-jinis tuturan *multilingualisme*. Panaliten menika ugi saged dados kangge *referensi* utawi *acuan* kangge panaliten sanesipun ngengingi babagan *sosiolinguistik* mliginipun bab *bilingualisme* saha *multilingualisme*.

3. Pamrayogi

Adhedhasar saking dudutan saha *implikasi* ing nginggil, panaliten bab *multilingualisme* saking para wira anem ing dhusun Turus,

Tanjung Harjo, Nanggulan, Kulon Progo, Yogyakarta menika supados saged nambah ngelmi saha paring kawruh mliginipun babagan *sosiolinguistik*. Asiling panaliten menika taksih kathah kekiranganipun amargi winatesing sesererapan ingkang dipunmangretosi dening panaliti, awit saking menika prelu dipuntindakaken panaliten ingkang langkung wiyar ngengingi bab *multilingualisme* ing salebeting masarakat.

KAPUSTAKAN

- Chaer, Adul dan Agustina, Leoni. (2004). *Sosiolinguistik Perkenalan Awal*. Jakarta: PT Rineka Cipta.
- Endraswara, Suwardi. (2006). *Metodologi Penelitian Kabudayaan*. Yogyakarta: Gadjah Mada University Press.
- Moleong, Lexy J. (2009). *Metodologi Penelitian Kualitatif*. Bandung: PT. Remaja Rosdakarya.
- _____. (2013). "Alih Kode Dalam Proses Pembelajaran Bahasa Inggris di SMA". *Litera*, 1, XII, hlm. 40.
- Nababan. (1984). *Sosiolinguistik Suatu Pengantar*. Jakarta: PT Gramedia.
- Pamungkasih, Anggraeni. (2010). *Alih kode dan campur kode pada SMS Mahasiswa Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah*. Skripsi S1. Yogyakarta: Program Studi Pendidikan Bahasa Jawa, FBS, Universitas Negeri Yogyakarta.
- Poedjasoedarmo, Soepomo. (1976). *Kode dan Alih Kode*. Yogyakarta: Balai Penelitian Bahasa.
- Suwita. (1983). *Pengantar Awal Sosiolinguistik Teori dan Problems*. Surakarta: Henary Offset Solo.